

Галина Тјапко

ЈЕЗИЧКА ЛИЧНОСТ АУТОРА ПРВЕ СРПСКЕ
ПИСМЕНИЦЕ (1814)

Talis hominibus fuit oratio, quails vita
(Какав човек, такве су му речи)
Латинска изрека

Чланак је посвећен језичкој личности аутора прве српске граматике – Вука Стефановића Караџића. У складу са концепцијом, реконструисање језичке личности укључује три нивоа: вербално-семантички (нулти), концептуални (први) и прагматички (други).

Кључне речи: Вук Караџић, језичка личност, Писменица (1814), српски језик.

У протеклом десетлећу у Русији је објављено мноштво радова у светлу концепције *језичке личности*¹ различитих представника руског

---

¹ Антрополошки прилаз постао је водећи смер у хуманистичким наукама на рубу два столећа. У руској лингвистичкој науци велику резонанцу добила је пред крај прошлог столећа *концепција језичке личности* као алтернатива претерано формализованом прилазу језичким појавама. Велики одјек је имала монографија (1984) заговорника *концепције језичке личности* Јурија Караулова, који је анализом радова из језикословља дошао до парадоксалног закључка да највећу одвојеност од човека има управо лингвистика. Постављало се питање: језик је систем, а где је у њему човек који говори тај језик? Караулов је образложио значај „антропоцентричног” прилаза проучавању руског језика и предложио методологију реконструисања језичке личности коју је дефинисао као „совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются а) степенью структурно-языковой сложности, б) глубиной и точностью отражения действительности, в) определенной целевой направленностью” (Караулов: 2014). „Деспотизм опште формуле – иза сваког текста стоји систем

друштва – језичка личност политичког функционера (Бакумова 2002), државног службеника (Панова 2004), бизнисмена (Тупицына 2000), водитеља TV емисије (Беспамятнова 2002), преводиоца (Шевченко 2005), књижевника (Саджи-Гаряева 2001), интелектуалца (Крысин 2001), учитеља (Сентенберг 1993, Дрянгина 2011), научника (Парсамова 2004), чак и цара (!) (Шилина 2003).

Последњих година појавило се и неколико радова посвећених језичкој личности руских језикословаца – В. В. Виноградова (Карпеев 2004), М. В. Ломоносова (Федорченко 2002, Волков 2006), Л. Зизанија и М. Смотрицког (Арискина, Дрянгина 2011), што нас је такође подстакло на избор теме овог реферата. Узимајући у обзир годишњицу штампања *Писменице*, коју обележавамо управо сада, ослањамо се у овом раду само на њен текст. Стога, у реферату нећемо говорити о Вуковој језичкој личности уопште, на основу свих његових текстова, него о језичкој личности аутора конкретног дела – прве српске *Писменице* (1814). Разуме се да се Вук као *језичка личност* формирао и развијао до краја свог живота², али од нечега је почео. Стога је анализа *Писменице* актуелна и као полазиште, *terra comparationis* за проучавање следећих фаза у развоју Вукове језичке личности – професионалне и реформаторске.

Писменица се састоји од „Посвете”, „Предсловља”, основног текста, списка штампарских грешака и списка претплатника. Има 127 страница невеликог формата. Основни текст *Писменице* се састоји од два дела: први заузима 14 страница, други део – 92 странице. Први део нема посебан наслов. На његовој првој страни пише наслов књиге „Писменица сербскога језика”. Након кратког увода следе два одељка: А. О писменима и Б. О гласоударењу. Други део *Писменице* има наслов „О познавању, и скланьяњу ричи”. Тај део такође има кратак увод и два поглавља: 1. „О скланьяемим дјеловима говоренња” заузима 87 страна, 2. „О нескланьяемим дјеловима говоренња” – 3 стране. У тексту првог поглавља разматрају се именске речи – именице, придеви, бројеви, заменице, као и

језика 'Караулов је супротставио формулу – иза сваког текста стоји језичка личност' (Караулов: 1989). Пред крај XX столећа и касније концепција језичке личности и системски прилаз супротстављају се све мање, а данас коегзистирају и међусобно се допуњују (в. Апресян 1995: 37–65). Израз *језичка личност* као термин први је употребио В. В. Виноградов у публикацијама о језику лепе књижевности (1930).

² Идеални опис језичке личности треба да садржи потпуну језичку биографију индивидуума, од првих његових речи до завршног уздаха (Нерозник, Халеева 2005: 587).

глаголи. У другом поглављу разматрају се непроменљиве речи: прилози, предлози, везници и узвици.

Вукова *Писменица* се појавила у зору научне лингвистике, када је мало ко у Европи могао у пуној мери оценити подухват младог, тада незаног аутора из устаничке Србије. Жеља му је била подићи статус матерњег језика у српској књижевности, али без граматике, како је сматрао његов бечки ментор и старији пријатељ, то није ишло. Зато се по наговору Копитара, угледног научника и далековидог стратега, Вук латио писања српске граматике. Написао ју је доста брзо, мада је то за њега био тежак посао, што искрено признаје у „Предсловљу”. Није имао довољно стручног знања, није имао претходнике чија би дела могао узети за образац. Био је присиљен да се ослања само на своју меморију и језичко осећање. Додуше, из „Предсловља” сазнајемо да је познавао граматичке списе ондашњих великана Аделунга и Добровског, али их тада још није могао узети за прапочетак јер је то премашало његову снагу. А пошто је неки прапочетак ипак морао имати, узео је Мразовићеву *Славенску граматику* (1800), односно граматику српске варијанте руског црквено-словенског језика (Хрущева 2003: 164).

Упоређење две граматике – Мразовићеве и Вукове – показује међусобну повезаност појединих делова оба текста, али Вуков допринос дозвољава да се говори о *Писменици* као о његовом самосталном делу, а не као о компилацији. Језик *Писменице* није једнолик. Основном тексту претходе два краћа текста написана у складу са славенском етикецијом – посвета добротвору Архимандриту Свето-Студеничке Лавре Мелентију Никшићу, који је финансијски помогао штампање Вукове књиге, и „Предсловље” упућено „благоданом читатељу”. Метајезик *Писменице* је у духу славенских граматика. Народни језик је претежно заступљен у грађи, фуснотама и бројним примедбама. Према томе, ради се о два језичка континуума. Један је матерњи језик аутора, други је (с наглашено славенском компонентом) стечен учењем. Према томе аутор *Писменице* може да се посматра као сложена (диглосна / билингвална) језичка личност (Нерознак, Халеева 2005: 588).

Методологија реконструисања језичке личности је јединствена без обзира на тип и број језика које таква личност говори (Нерознак, Халеева 2005: 589) и подразумева три нивоа: вербално-семантички (асоцијативни) ниво → когнитивни ниво → прагматички ниво. Сваки од њих располаже својим таксономијским јединицама на основу којих можемо валоризирати *језичку личност*. Екстензионал таксономијских јединица поступно се проширује. Вербални ниво је заступљен углавном лексичким јединицама, које према степену њихове учесталости карактеришу

асоцијативно поље говорника; когнитивни ниво је заступљен појмовима, исказима, метафорама, цитатима из других дела уз помоћ којих се у језику индивидуума реконструира „слика света” и хијерархија његових вредности; прагматички ниво – кључним речима, доказном базом, аргументацијом, пресупозицијама и др., у којима долазе до изражаја интенције, мотиви и циљеви *језичке личности* (Караулов: 2014). Таксономијске јединице разних нивоа представљају једну личност, зато су границе између њих покретне. Најважније карактеристике личности су менталне и интелектуалне.

1. Вербално-семантички (асоцијативни) ниво

1.1. Једно вербално-семантичког нивоа *језичке личности* аутора *Писменице*, што је разумљиво, чини језикословна терминологија, уз помоћ које Вук описује основне граматичке појаве, облике и јединице. У првом делу граматике присутни су термини који се користе при опису грађије и акцентуације – *писмена, буквица, самогласна, согласна писмена, орудија говоренја; гласоударенје, пригласило, одуљујуће, преодуљујуће, подижуће, преподижуће пригласило*. У другом делу Вук користи речи за опис морфологије врста речи: *име суштествително, сопствено, нарицателно; прилагателно име, усеченје* (неодређени придевски вид), *уравненје* (степен поређења), *степен срањаванја, превозносителни степен; име бројително; мјестоименије, присвојавателна, вопросителна, повраћателна; совершителни, несовершителни, учешивателни глаголи, залог, дејствителни, страдателни, неправилни помагателни глаголи, изјавително* (индикатив), *заповједателно* (императив), *сослагателно* (потенцијал), *неопређелено* (инфинитив) *наклоненје, причастно* (о глаголским придевима), *полупрошавше* (имперфекат), *скоропрошавше* (аорист) *време; наричанија, предлози, сојузи, междометнија* итд.

Пошто српске језикословне терминологије још није било, Вук је користио оно што је имао на располагању – терминологију Мразовићеве славенске граматике. Осећао је да се Мразовићева терминологија коси с народним изразом. Гломазна, семантички није прозирна, гласовно и структурно „није своја”. Спорадично покушавао ју је барем мало посрбити (*имѿа* → *име, времѿа* → *време, будушчеѿе* → *будуће* итд.). На пример, уместо речи *число* Вук користи реч *број*, посрбљујући све изразе који садрже реч *число*.

Неке стране термине Мразовићеве граматике, које је сматрао непрозирним за српске кориснике, Вук је изостављао, замењујући их својим

еквивалентима. Тако, наводећи три главне саставнице *Писменице*, Вук избегава речи „етимологија” и „синтакса”, које је Мразовић, са своје стране, преузео из црквенославенских граматика руских аутора (пре свега, М. Смотричког). Вук је термин „етимологија” заменио изразом „познавање и склањање ричи”, термин „синтакса” – изразом „состављање разговора из ричи”. Ти његови еквиваленти су се такође косили с народним језиком, али значењски су били прозирнији него туђице грчког порекла. Вукове интервенције такве врсте нису биле системске и доследне (Brabcová 1988), јер питање језикословне терминологије још није дошло на ред.

Славенском руху *Писменице* потпомагала је и њена графика. У штампању књиге Вук је очито наилазио на техничке тешкоће. Обновљена ћирилица, коју је предложио на почетку текста, по свој прилици, није реализована због неизводљивости нових графема из техничких разлога. На њиховом месту стоје стари знакови: љ, њ и дь (Сербљи, мање, медју). Слова „љ”, „њ” и меко „д”, која су приказана само у *Буквици*, Вук је направио руком што се види голим оком (*Писменица*: 9).

У материјалу, фуснотама и бројним примедбама Вук делује живље, често прелазећи из славенизираног „научног” стила у свој природни језик, тј. из једног „функционалног стила” у други. Избор језика зависи донекле од теме и места коментара. Што даље од почетка текста, то су „одступања” у корист народног језика изразитија. Језик Вукове примедбе на првој страни основног текста „врви” од „славенизама” односно руских речи: *перва част* „први део” (*ср. рус. первая часть*), *толковати* „тумачити” (*ср. рус. толковать*), *запјата* „запета” (*ср. рус. запятая*), *склањање* „деклинација” (*ср. рус. склонение*) и др. У дугој примедби на задњој страни славенизама скоро и нема.

Без обзира на све тешкоће и препреке, сврсисходна употреба инославенске терминологије у првом опису српског језика сведочи о способној језичкој личности која и поред мањка школовања и образовања, поседује изоштreno језичко осећање, радознали дух и одличне предиспозиције за професионалну филологију и језикословље.

1.2. Други по величини слој асоцијата у Вуковој *језичкој личности* могли бисмо условно сврстати у концепт „домовина”. Из грађе *Писменице* зрачи лик ондашње Србије и оближњих предела. Ту су етноними: *Сербљин*, *прости Сербљи*, *Сербски род*, *Сербски*, *Бачванин*, *Мачванин*; географски појмови: *Банат*, *Дрина*; мушка имена: *Радован*, *Здравко*, *Милоје*, *Мирко*, *Љубинко*, *Ранко*; женска имена: *Стана*, *Цвијета*, *Богдана*, *Милица*, *Спасенија*, *Обренија*, *Крунија*. Сеоски живот, кућа и двориште, алатљике: *село*, *двор*, *кола*, *кућа*, *пећ*, *ватра*, *колевка*, *врата*; *виле*, *рогуље*, *грабље*,

маљ, свердао (бургија), *весло, врећа*; живина и стока: *кокош, пиле, ован, јагње, теле, теоци, јарац, јаре, прасе, коњ, седло, ждребе, ждребад, телад, пилад, пилићи, јагњад, јаганџи, јарад, јарићи, прасад, прасици, маче, миш; рој, кози; воће: јабука, крушка, тиква; храна: лој, маст, кост, кокош, јајце; радња: намазао се масти* (с. 26).

Сеоски пејзаж: *ријека, вода, воде, воденица, воденичар, жерван* (млински камен), *камен, каменје, ветар, земља, поље, бразда, житница, сјеме, трава, дрво, пань, шума, пут, гора, прут* (танка гипка гранчица за гоњење стоке); *љето, сунце, ноћ*.

Сеоска фауна и флора: *гавран, голуб, ђетао, јастреб, орао, соко, чавка; гди се вију орли и гаврани* (с. 21); *змај, глиста, смуђ; корен, коренје, лист, лишће, терн, трње, цвиет, цвиете, јавор, прут, пруће, дрво, броћ* (биљка).

1.2.1. У Писменици је заступљен штокавски дијалекат с јекавском заменом јата, коју налазимо и у славенизмима: *циена* (VIII), *раздјелити* (1), *оддјеленје* (1), *пробесједити* (2), *просједовати* (3) и сл.

1.3. У Вуковој језичкој личности концепт „домовина” уско је повезан с концептом „човек и његов живот” и заступљен великим бројем асоцијата блиских тематских скупина: *човек, добри човек, човечији, жена, женски, људи, момче; око, очи, уво, уши, уста, нога, рука, прси, срце, крв; породица: мати, матер, дијете, колевка, браћа, снаха; пријатељица; дјевер, род, сваст, свадба; матерњи; поміна agentis: војвода, судија, писар, воденичар, слуга; емоције: ја се радујем, ти се срамотиш, нарав, љубав, страст, милост, радост, сјајност, срећа, слат; менталне особине: лудост, мудрост, мудри; вера: апостол, Господар, поп, манастир, гроб, светац, светинња, вериге, мошти; Божји; крстити се; музички инструменти: гусле*.

Синтагматски асоцијати на нултом нивоу су веома ретки, што потврђују и други извори (Пипер 2005: 18). Том типу се односи једна реченица о животним приликама у Вуково доба: *Потопила се лађа са соли* (Писменица: 26).

На основу вербално-семантичке анализе Вукове језичке личности долазимо до закључка о животним преференцијама младог аутора (лингво-когнитивни ниво): родни крај, патријархални свет српског села, сеоски живот и рад, породични круг, једноставне радости и сеоске забаве. Радећи на српској граматици у раскошном градском амбијенту Беча, Вук је усредсређен само на своју родну груд, патријархални свет српског села у којем црпи главне духовне вредности и животну снагу. Градски крајолик у грађи Писменице скоро није заступљен (!). О контактима са другим народима говоре појединачни асоцијати. Углавном се ради о бал-

канским етнонимима (*Влах, Бугарин, Турчин, Турци, Слованка, Бугарка*). Изненада се среће библијско име *Сарра* (!) са двоструким „р” које Вук наводи у низу српских женских имена (с. 24), један пут – именица *Европа*.

2. Лингво-когнитивни ниво

На когнитивном нивоу узимају се у обзир јединице описа језичке личности аутора *Писменице* помоћу којих се структурира његова „слика света” и хијерархија животних вредности.

2.1. Пошто се ради о професионалној и реформаторској језичкој личности, већ у овом раном Вуковом делу налазимо много интенција о његовим реформаторским идејама. Симптоматично је да наводећи три главне саставнице граматике српског језика под бројем 1 Вук уједињује две тачке „правописанье и правоизговаранье риечи” (*Писменица*: 1), што је код Мразовића подељено (Мраз: VII). Тиме Вук ставља до знања да је писмени језик огледало усменог. Другим речима, ради се о фонетском писму које је ударило темељ фонетском правопису и познатом начелу – *пиши као што говориш*.

Исту идеју Вук истиче више пута. Тако, дефинишући појам „језик” не разликује „језик” од „говора”: по њему, *све ријечи уједно зову се језик или говорење*.

2.2. Треба признати да се повезаност метајезика Мразовићевог текста и *Писменице* односи само на један део Мразовићевог дела које је иначе двоструко веће него Вукова *Писменица* – „етимологију”, где је предмет расправе морфологија и промене основних врста речи. Упоређење овог сегмента текста показује да Вук није слепо копирао Мразовићеве дефиниције. Често их је „дотеривао” према свом поимању и теми. Вреди упоредити Мразовићев и Вуков пасус о предмету граматике, у којем је Вукова дефиниција комплетнија:

Мразовић: *Славенская грамматика есть наука, учащая славенски добро глаголати, и право писати.*

Вук: *Писменица српскога језика јест наука која садржава правила како треба српске ријечи писати, уписане изговарати; по том познавати, и у различном употребљавању склањати (прегибати), и из ријечи разговоре састављати.* (*Писменица*: 1).

Пажљиво читање и упоређење других дефиниција откриће веома активну Вукову редактуру многих Мразовићевих дефиниција.

2.3. Из текста *Писменице* назирју се Вукове „муке стваралаштва”, трагања за најбољом опцијом, недоследности, колебања и заблуде. Радећи на својој првој граматици Вук није имао готова решења. Многим питањима прилазио је више пута на различит начин, тражећи најбољу опцију. На пример, дуго је размишљао о статусу слова х у српској ћирилици. Укључио га је у реформирану азбуку на почетку књиге, али га нигде у тексту не употребљава. Наводећи аргументе у корист задржавања слова Х у српској графици, успешно користи немачки у компаративне сврхе што открива шире Вукове лингвистичке предиспозиције: није било ни годину дана како је у Беч дошао. Из богате историографије о Вуку знамо да је и раније, пре преласка границе показивао интерес за учење немачког језика (Јагич 2003: 371).

Више-мање доследно у *Писменици* је спроведена друга иновација – употреба слова *ї* у функцији сугласника. Слово *ї* употребљава и Мразовић, али за њега је то самогласник и дупликат слова и као и у руској црквенославенској ћирилици. Употреба *ї* код Мразовића је сведена углавном на две позиције: испред самогласника и у туђицама. Код Вука слово *ї* функционише као претходник *ј*оте, која ће се појавити тек четири године касније, у обновљеној Српској граматици уз прво издање Српског рјечника (1818). У *Писменици*, задржавајући слово *ї*, Вук мења његову функцију, користећи га у својству сугласника у затвореном слогу (мајка, даї, хеї, пиї, мої) и уз самогласнике *а*, *у*, *о*, *е* ради елиминисања више непотребних графема – *ї*език (језик), *ї*ошт (још), *ї*абука (јабука), *ї*уг (југ) итд. Међутим, и ту код Вука има недоследности – изостављање *ї* у интервокалној позицији: ген. мн.: *перси* → *персиу* (м. прсију), *мошти* → *моштиу* (м. моштију) (*Писменица*: 26).

2.4. Суочен с колебањима у говорној пракси српског сеоског становништва (што по данашњим мерилима спада у проблематику културе говора), Вук у *Писменици* први пут поставља проблем граматичке норме. Још почетнички неспретно размишља о важности унификације језичких правила по једном обрасцу. Према Вуку, тај озбиљан рад требало би урадити на основу друштвеног договора стручних особа, а не вољом појединца:

*...не може се изискивати од једнога човека <...> да сад на један пут постави и да опредјели српским списатељима правила у правописању, него би нужно било да учени Срби учине једну скупштину ради тога, пак то у договору да рјеше, и свима да јаве кроз једну општеначињену и од свију одобрену Писменицу, по којој би се сваки драговољно владао (*Писменица*: XI).*

2.5. Из текста *Писменице* реконструише се не само Вукова професионална језичка личност, него и његов духовни облик, менталне особине и животне вредности.

2.5.1 Образлажући граматичка правила и законитости, Вук често делује у *Писменици* као добар педагог који се труди што прикладније да објасни језичку појаву. Са једне стране, педагошко искуство, мада и кратко, Вук је већ имао. Неколико месеци је провео у Београду, по свој прилици, као учитељ ниже школе (Добрашиновић 1967: 6). Са друге стране, узео је за образац славенску граматiku, коју је написао гласовит педагог оног доба на основу свог 20-годишњег искуства. Није случајно да је Мразовићева славенска граматика доживела три издања. Мада се радило о мртвом језику, написана је живо, занимљиво и веома зналачки. Нема сумње да је Вук оценио педагошке способности Мразовића и ослонио се на његово искуство. Кад није умео да нађе одговарајући термин, измишљао је свој из области методике (нпр., уместо термина *синтакса*, који још не зна, наводи термин *састављање разговора из ријечи*).

2.5.2. Говорећи о озбиљним стварима Вук може понекад да убаца и неку досетку, несташну шалу. Временом та његова особина само ће добити на снази. У *Писменици* Вук није мимоишао Стојковићеве шале на рачун дебелог јера у српској графичкој, „да је као пети точак у колима”. Сетио се и Соларићеве књиге, штампане без дебелог јера, коју је публика примила као „говече без рогова”. Навео је двосмислени цитат из песме као пример непроширења једносложних именица мушкога рода у множини: *Што су твоји танки скути, то су моји чести пути* (Писменица: 21). Многе Вукове шале су се већ уклесале у колективну меморију генерација.

2.5.3. За Вуков језички портрет од посебног значаја су два прва текста *Писменице* – посвета и предговор.

2.5.3.1. Језичка анализа посвете (Писменица: III–VI) добротвору Мелентију Никшићу, који су „штедро изволили платити трошак за печатанье ове Писменице”, открива још једну црту младог Вука – умеће претерано високопарног захваљивања добротвору, наглашавање огромне друштвене разлике између њих двојице (најнижи слуга в а ш). Нема сумње да га је на то натерало (осим правила етикеције) сурово искуство живљења. Млади Вук је добро усвојио народну мудрост, коју у *Писменици* наводи као пример: *Лиеном се ријечи гвоздена врата могу отворити* (Писменица: 26). И касније, у зрелим годинама, зависно од прилика знао је да буде изузетно красноречив и ласкав, али у бесу – немилосрдан и саркастичан.

Свом добротвору Вук се обраћа искључиво у другом лицу множине, пишући великим словом и с „паузама” не само заменицу в и, него и њени

придевски облици: *ваша племенита љубов, вашој милостивој благонаклоности остајем, ваше пречестности*. У творби су веома честе сложенице типа: *високопочитајемо, општеполезни, благодјетелни*. Често се користе и суперлативни облици (*пречестнијеиши господине, Ваше пречестности*), инверзија придева и придевских речи (*род Србски, многа благодјетелства штедре деснице ваше*).

Текст посвете је перформативне природе јер се ради о конкретном чину – захвалности добротвору. Уз помоћ славенизама, не штедећи високопарних и ласкавих речи, Вук показује племенити, узвишени лик архимандрита који својим добротворством „*неусипно суши сузе бједне и невольне браће*” па у обраћању њему Вук открива и своје жеље и наде – да се ситуација у српској књижевности промени на боље, да се појави већи број мецената и родољуба који би мислили о српској култури и помагали је делом, што већ спада у прагматски ниво ауторове језичке личности (Писменица: VI).

2.5.3.2. За посветом следи „Предсловље”, које допуњује ауторов портрет. У овом тексту Вук се обраћа *благодјетелном читатељу*. Тај текст је такође доста славенизиран и метафоричан али стилистички ипак „демократичнији”, написан је у складу с ондашњом етикецијом. „*Благодјетелни читатељ*” је метафора уз помоћ које Вук одређује круг корисника којима је намењено његово дело. Не обраћа се сваком читатељу, него управо *благодјетелном*, то јест оном, који дели његове погледе према матерњем језику. Вук му се обраћа на „*ти*” (за разлику од посвете добротвору) као себи равном, као сродној души и савезнику: „*Обраћам се к теби благодјетелни читатељу! К теби, који љубиши свој матерњи језик, као најдрагоценије благо народа, и који желиши његову чистоту и савршенство*”. Не боји се високих речи и не штеди их када пише о матерњем језику и високим мотивима који су га натерали да се лати тог посла.

Текст „Предсловља” отвара и друге племените особине Вукове језичке личности: *несебичност, љубав према „свом роду”, храброст и спремност на жртву ради његовог блага, невероватну интелигенцију у разумевању значаја граматичког описа матерњег језика у хијерархији културних вредности друштва:*

- 1) Ни из какове моје сопствене користи нијесам ја ово дјело предузео (VIII);
- 2) Мене је истинита ревност к роду моме ободрила и принудила ме да зажмурим и да један пут тумарим главом кроз ово трње, макар на ону страну сав подеран и крвав изашао (VIII);

- 3) Вукова оцена граматике матерњег језика: општеполезно дјело, које сваки разумно мислећи и судећи мора признати да је ступ и необорима подпора једног народа и цијене његове (VIII).

2.5.4. У обради многих тема у *Писменици* Вук се очито још не сналази. Своју збуњеност не крије од читалаца. Измисливши облике презента и футура за императив (!) пише следеће: *Ако није овако, ја не знам како би другачије било* (Писменица: 61). Наводећи компаративне облике *узжи* од *придева уски*, *низжи* од *придева ниски* противречи сам себи: *Ово се з пред ж, не чује у говору код народа, али мислим да га треба писати* (Писменица: 35). Поглавље посвећено глаголу изобилује чудним облицима пасива и партиципа на *-ем* које је позајмио од Мразовића. Вук је био свестан скромних резултата свог рада боље него ико други о чему се исповеда благонаклоњеном читатељу (Писменица: IX). У кратком тексту *Посвете и Предговора* Вук више пута понавља, понекад гласом очајника, како није био спреман али да је ипак морао да напише граматику. Иза редака се види не само скроман, млад, понекад несташан провинцијалац, него и фрустрирана особа, тек годину дана откако је напустила своју несрећну домовину и изненада стицајем околности гурнута у свет науке. Копитар је одмах препознао благородство младог Вука, о чему пише Јагић: „Оценив даровитост младог серба, Копитар привик очень рано распорязаться его дружбой, преданностью и податливостью, он стал навязывать ему одну идею за другой” (Јагич 2003: 375).

2.6. На први поглед какву везу има формалан опис граматике и са збивањем у устаничкој Србији? Али грађа *Писменице* подсећа нас да се Вук латио *Писменице* прошавши кроз тешка искушења у својој домовини, да је био активан учесник и сведок драматичних збивања, о чему сведоче примери суровости у граматици: *ја бивам мучен* (48), *ти си био мучен* (46), *ти ћеш бити везан* (48), *он је био псован* (48), *ја сам био каран* (68), *ја бијох каран* (68), *он викну*, *он умре* (47), *има рану на нози* (24). О атмосфери устанка сведоче и примери из народних песама који допуњују концепт „домовина” и „слика света” Вукове језичке личности: *Мачи звече* (21). *Од кундака нашије пушака, од ножница нашије мачева, да ми живи огањ наложимо* (32). *Камо теби ножи из потаје?* У грађи често се користе асоцијати *нож*, *мач*, *пушка*, *јарам*, *храбар*.

3. Прагматички ниво

1. Кључне речи прве Вукове граматике – *Писменица, списатељи Сербски, Сербско књижество, Сербски род, Сербљи, Сербско говоренје, говор, Сербски језик, Славенски језик* – откривају мотиве Вукове радње: усредсређен је на писање граматике народног језика. Говор народа је за њега једино право мерило за опис, иако није увек доследан у одвајању славенске компоненте.

Информацију о својим критеријумима при одабирању грађе Вук саопштава на почетку текста у „Предсловљу“:

А што се тиче скланња имена и мјестоименија, и спрезанња глагола, ја сам се у овоме држао говора просто-народног, т. је: говора они Сербалја, који живе по селима далеко од градова, које ће ми признати сваки Сербљин, који зна како народ Сербски говори (Писменица: XI).

2. Систем Вукове доказне базе је понекад контроверзан. Тако, одлучно се противећи „погрешкама” у језику својих сународника, Вук категорично тврди да је изостављање *-и-* у дативу и инструменталу множине исправно само код именице *коњ* у облику *коњма* (Писменица: 23). Говорећи о истом проблему код именица женског рода на сугласник (*сласт* → *сластма*) Вук је много попустљивији, „јербо га народ у говору изоставља скраћења ради” (Писменица: 26). Из овога следи да Вуково правило о изостављању „и” у облицима множине није уједначено: у једном случају на народни језик се може ослањати, у другом не сме!

Поставља се питање, где су мерила објективне правилности у самом народном језику који се састоји од разних говорних подручја са својим дијалекатским особинама? У *Писменици* их још нема. Вук оцењује категорије „исправно” и „погрешно” само на основу свог матерњег говора, свог језичког осећања. Према томе, све што се коси с његовим језиком спада у категорију погрешног. Граматичку правилност као појам независан од дијалекатске аутентичности узмеће у обзир много касније (Ивић 1987: 15). У *Писменици* избор опције Вук фактички препушта читатељу, што је чини немогућом за учење и практичну примену.

2.1. Стилистика Вуковог граматичког прегледа делује веома непоследовано. То није строги научни стил, него живи дискурс популарног ученика. Презентирајући неко правило, Вук води жив и заинтересован разговор у првом лицу с читаоцима и ученицима, често убацујући разговорне елементе и дајући подстрек за алтернативно мишљење:

Сад ја мислим: кад се њ са т саставити могло, оно се може [...] и са д, л, н, саставити, ево ја велим овако: дѣ, љ, њ. Ето готов посао. Ово ако се увиди коме да није лепо начињено, а он нека изволи начинити љепше, пак ће онда и мени бити милије (Писменица: 8–9);

Писмо – никакав рођени Сербљин не може изговорити макар колико намијештао уста и подвијао језик (Писменица: 8);

Веома духовито описује слово ћ:

Ћ ништа друго није него у једно састављено т и њ, само што је пруга одоздо изостављена, а одозго додат репић љепшега вида ради; зато мислим да више није потребно на једним мјестима писати ћ или чѣ, а на другим тѣ, него свуда ћ гди се год његов глас чује (Писменица: 8).

Говорећи о погрешној употреби наставка -ама код именица средњег рода (правилама уместо исправног *правилима*), Вук пише:

А оно не треба гледати што у славенским књигама има -ам, него треба окренути и приклонити уво народњем говорењу (Писменица: 29).

Вукове дефиниције данас делују мало наивно, али и сама наука о српском језику била је још у пеленама. Радећи на првој српској граматици, морао је да се носи с веома озбиљним теоретским питањима којима ће се светска лингвистика бавити много касније.

3. Вуково „Предсловље” отвара високе циљеве његовог рада на *Писменици* јер је ово дело предузео из „једине ревности, и из жеље да би другу од мене способнију браћу побудио к овоме общеполезном діелу” (Писменица: VIII). У одељку посвећеном графици Вук је показао такође своју намеру да помогне српској књижевности избором ефикасније графици: „Ја сад овде имајући за наміерење успіех Сербскога Књижества не могу друге азбуке употребити него Меркаилову, ѣрбо за Сербски језик лагша и чистија” (Писменица: 5).

4. Какви су му даљи планови, намерава ли да настави с радом на граматици, и о томе Вук пише у „Предсловљу”: „А мени би заиста жао било да на мене опет ред спадне, да ову моју Писменицу поправљам и пространију по други пут да печатам” (Писменица: X).

Кроз анализу текста прве српске *Писменице* покушали смо реконструисати језичку личност њеног аутора – великог Вука Стефановића Караџића на почетку његовог реформаторског пута. Уз пуну свест да ова занимљива али и захтевна тема не може бити исцрпена у оквирима једног чланка, изводимо само основне закључке нашег истраживања.

Вуков рад на првој граматичкој српског језика показао је распон између жеља и могућности. Из техничких разлога није могао реализовати у *Писменици* фонетски принцип српског писма и одштампати рукопис српском ћирилицом. У метајезику Вук није могао тако лако да се ослободи славенске компоненте. То је сасвим разумљиво, јер народни језик није био разрађен за научне сврхе. Био је своје врсте функционална равана, која се користила у свим приликама народног живота. Управо зато *Писменица* садржи знатан слој славенизама свих нивоа, који су се користили у научним радовима славенских аутора. Особито много „уљеза” из славенског репертоара има у граматичкој терминологији *Писменице*.

Једно вербално-семантичко нивоа у структури *језичке личности* аутора *Писменице* чине језикословни граматички термини. Осим тога, бројно се издваја неколико тематских група: асоцијати концепата „домовина”, „сеоски живот”, „човек” које допуњују „слику света” Вукове професионалне језичке личности. Аксиолошке преференције младог Вука јесу *српски језик*, *српска писменица*, *српски род*. То су главни концепти Вукове личности.

На прагматичком нивоу уз помоћ *Писменице* аутор намерава да:

- 1) побуди српске списатеље да науче правила свог матерњег језика и да пишу своје списе српском азбуком ослањајући се на правила српске граматике;
- 2) да подстрек да се језичка норма формира кроз друштвени договор професионалаца („учених Срба”), а не вољом појединца (*Писменица*, XI);
- 3) побуди способнију од њега браћу да напишу добру и потпуну српску граматичку.

Тако је мислио тада још незнани млади аутор, не знајући да те задатке поставља себи самом.

ИЗВОРИ

- Мразович 1800: А. Мразович, *Руководство к словенской грамматике (для народных училищ)*. – В Будиме граде.
- Писменица: *Писменица сербскога језика, по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Сербјанцем*. У Виенни: У печатњи Г. Јоанна Шнирера, 1814.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 1995: Ю. Д. Апресян, Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // *Вопросы языкознания*. № 1, 37–65.
- Добрашиновић 1967: Г. Добрашиновић, *Вук Караџић*, Београд: Вуков и Доситејев музеј.
- Караулов 1989: Ю. Н. Караулов, Русская языковая личность и задачи ее изучения // *Язык и личность*, Москва: Наука, 3–8.
- Караулов 2014: Ю. Н. Караулов, *Русский язык и языковая личность*, 8-е изд., Москва: Книжный дом «ЛИБРЕКОМ».
- Нерознак, Халеева 2005: В. П. Нерознак, И. И. Халеева, Языковая личность // *Эффективная коммуникация: история, теория, практика: Словарь-справочник*, Москва, 587–591.
- Пипер 2005: П. Пипер (ред.), *Асоцијативни речник српскога језика. Део 1, Од стимуланса ка реакцији*, Београд : Београдска књига и др.
- Стојановић 1924: Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, 2. изд., фототипско, Београд: БИГЗ (1987).
- Хрущева 2003: А. А. Хрущева, К изучению своеобразия церковнославянского языка русской редакции у сербов («Руководство къ славенстей грамматике» Авраама Мразовича) // *Славянский вестник*: Вып. 1/ Под ред. В. П. Гудкова и А. Г. Машковой, Москва: Изд-во МГУ.
- Јгич 2003: И. В. Јгич, *История славянской филологии*, репринтно изд, Москва: Изд-во «Индрик».
- Brabsova 1988: R. Brabsova, Лингвистичка терминологија Вука Ст. Караџића // Научни састанак слависта у Вукове дане, 17/1, Београд: МСЦ, Филолошки факултет, 59–65.
- Ivić 1987: P. Ivić, Vukovi pogledi na književni jezik u evolutivnoj perspektivi // *Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу*, Сарајево, 13–18.

Галина Георгиевна Тяпко

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ АВТОРА ПЕРВОЙ СЕРБСКОЙ
ГРАММАТИКИ (1814)

Резюме

Предметом исследования статьи является *языковая личность* автора первой сербской грамматики – Вука Стефановича Караджича. В статье освещается сущность концепции языковой личности как способ характеристики индивидуума с помощью его собственной речи, на основе созданного им текста. Структурирование языковой личности Вука Караджича осуществляется на ассоциативно-семантическом (нулевом), тезаурусном (первом) и прагматическом (втором) уровнях. Ядром вербально-семантического уровня является лингвистическая терминология, большую часть которой составляет „славянская” лексика, используемая Вуком Караджичем для описания грамматики сербского языка. Выдающиеся способности исследуемой языковой личности проявились в ее способности вычленить из подвижной славяносербской диглоссии сербский идиом и впервые в истории сербского литературного языка дать его независимое описание. На концептуально-семантическом уровне в концептах „родная земля”, „сербский язык”, „сербский род”, „жизнь”, „человек выявляется иерархия жизненных ценностей будущего реформатора”. Аксиологические предпочтения языковой личности Вука Караджича в этот период противопоставляются в аппозициях „свое и несвое”, „село и город”. На прагматическом уровне выявляются следующие цели автора: (1) побудить сербских писателей преодолеть диглоссию и писать на сербском языке, опираясь на грамматику родного языка; (2) продолжить работу над грамматикой, побудив к этому еще более способных и патриотически настроенных соотечественников (3) решать вопросы языковой нормы коллективно, с привлечением профессионалов („учених Срба”). Разработанную ими норму положить в основу новой грамматики.